

Σημειολογική-Μεταφραστική προσέγγιση της γελοιογραφίας : η περίπτωση της οπτικής μεταφοράς

Ιωάννα Ασαργιωτάκη-Κόρδα
Σχολή Ναυτικών Δοκίμων

Αυτός που κατασκευάζει μια μεταφορά ψεύδεται εμφανώς, ομιλεί με τρόπο σκοτεινό και κυρίως ομιλεί για κάτι άλλο, δίνοντας μία αόριστη πληροφορία. Αν λοιπόν, ένας ομιλητής εκφράζεται καταστρατηγώντας όλες αυτές τις αρχές και αν το κάνει με τρόπο που δεν μπορούμε να τον υποψιαστούμε ούτε για ηλιθιότητα ούτε για αδεξιότητα, τότε έχουμε να κάνουμε με υπαινιγμό (*implicature*): είναι σαφές πως επιθυμεί να εννοήσουμε κάτι άλλο.¹

1. Εισαγωγή

«Η μεταφορά δεν είναι διακοσμητικό στοιχείο αλλά ένα γνωστικό εργαλείο, φως και αίνιγμα ταυτόχρονα» δηλώνει ο Eco στο βιβλίο του *Sémiotique et Philosophie du langage*. Ο ίδιος, παραφράζοντας τον Αριστοτέλη, επισημαίνει πως οι επιδέξιες μεταφορές, είναι τα «αστεία» δηλαδή εκείνες που μόλις διατυπώνονται φωτίζουν το νου και οδηγούν ακαριαία στη γνώση.²

Εκτός από τον Eco, στον οποίο οφείλουμε τον όρο «οπτικοποίηση της μεταφοράς»,³ ο Jakobson και μεταγενέστερα οι Barthes,⁴ Durand, Lyotard (1971: 248) και Joly (2005: 76-77) αναγνωρίζουν ότι η μεταφορά (όπως άλλωστε και όλα τα σχήματα λόγου) υπερβαίνουν το γλωσσικό επίπεδο και εφαρμόζονται και στην εικόνα.⁵

Αυτή η λειτουργική σχέση της οπτικο-γλωσσικής μεταφοράς με το νόημα απεικονίζεται σε μία θέση του γελοιογράφου Κώστα Μητρόπουλου, όταν με αφορμή μία συνέντευξη⁶ του στη διάρκεια της οποίας αναφέρθηκα στην πρόθεσή μου να γράψω ένα άρθρο σχετικό με τις οπτικές μεταφορές στο έργο του μου απάντησε : « Δεν καταλαβαίνω για τί μιλάτε. Εγώ αυτό που θέλω είναι να βρω ένα τρόπο να απεικονίσω την ιδέα κι αυτό είναι όλο. Δηλαδή, όταν θέλω να πω πως η Ελλάδα είναι το μαύρο πρόβατο της Ευρώπης θα κάνω ένα μαύρο πρόβατο, τί άλλο να κάνω δηλαδή;» (βλ. Γελοιογραφία 1)⁷. Ξαφνικά διαπιστώνω, μέσα από την απολογητική και σχεδόν

¹ «Celui qui fait une métaphore ment apparemment, il parle de façon obscure et surtout il parle d'autre chose, en fournissant une information vague. Donc, si un locuteur parle en violant toutes ces maximes, et s'il le fait de manière telle qu'on ne puisse le soupçonner ni de stupidité ni de maladresse, on a une *implicature*: de toute évidence, il veut faire entendre autre chose», Eco (1988:142) (η μετάφραση ανήκει στη γράφουσα).

² «Ανάγκη δὴ καὶ λέξιν καὶ ἐνθυμήματα ταῦτ' εἶναι ἀστεῖα ὅσα ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν ταχέϊαν· διὸ οὔτε τὰ ἐπιπόλαια τῶν ἐνθυμημάτων εὐδοκιμεῖ (ἐπιπόλαια γὰρ λέγομεν τὰ παντὶ δῆλα, καὶ ἃ μηδὲν δεῖ ζητῆσαι), οὔτε ὅσα εἰρημένα ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ὅσων ἢ ἅμα λεγομένων ἢ γινώσις γίνεται, καὶ εἰ μὴ πρότερον ὑπῆρχεν, ἢ μικρὸν ὑστερίζει ἢ διάνοια· γίνεται γὰρ οἷον μάθησις...», Αριστοτέλης 380, στίχοι 20-26.

³ Eco (1972 : 240).

⁴ «Il est probable qu'il existe une seule forme rhétorique, commune par exemple au rêve, à la littérature et à l'image » Barthes (1964: 49-50).

⁵ Caillaud-Roboam (2011).

⁶ Στα πλαίσια συνεργασίας με τη Διεπιστημονική Ομάδα Έρευνας για τη Σατιρική Εικόνα (E.I.R.I.S.= Equipe Interdisciplinaire de Recherche sur l'Image Satirique, Université de Bretagne Occidentale), της οποίας είμαι μέλος και εκπροσωπώ την Ελλάδα, βλ. άρθρα : http://www.eiris.eu/eiris/index.php?option=com_content&task=view&id=466&Itemid=126, http://www.eiris.eu/eiris/index.php?option=com_content&task=view&id=670&Itemid=126

ενοχλημένη απάντηση πως ο Μητρόπουλος κάνει μεταφορές χωρίς να το γνωρίζει! Όντως η οπτική μεταφορά (σε συνδυασμό με την υπερβολή) που καταλήγει σε προσωποποίηση ή ζωομορφισμό (κάτι που αποτελεί παράδοση στη γελοιογραφία) είναι συνήθης πρακτική για τον Μητρόπουλο : Παροιμίες και λαϊκά στερεότυπα οπτικοποιημένα στην κυριολεκτική τους έννοια οδηγούν στο παράδοξο.

Γελοιογραφία 1 (TA NEA 24/2/05)

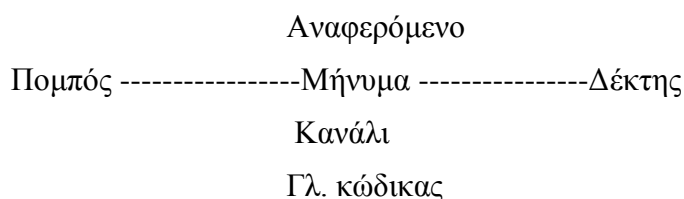
Με βάση δύο σχετικά πρόσφατες γελοιογραφίες (2010) του πρύτανη της ελληνικής γελοιογραφίας θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε :

1. Τον γνωστικό ρόλο της μεταφορικής εικόνας ως οπτικό μηχανισμό παραγωγής του χιούμορ (**σημειολογική προσέγγιση**).
2. Κατά πόσο το χιούμορ διασώζεται με τη μεταφραστική απόπειρα (**μεταφραστική προσέγγιση**).

2. Θεωρητικό υπόβαθρο για τη σημειολογική προσέγγιση

Σαν μοντέλο ανάλυσης θα χρησιμοποιήσουμε, αυτό των B.Cocula – C. Peyroutet (1986) οι οποίοι προτείνουν: μία δηλωτική και μία συνδηλωτική προσέγγιση εκ των οποίων η μεν πρώτη περιγράφει αντικειμενικά την εικόνα η δε δεύτερη περιλαμβάνει μία ερμηνευτική διαδικασία που συνδέεται με κοινωνιο-πολιτισμικούς, ψυχο-κριτικούς και αισθητικούς κώδικες. Οι τελευταίοι εμπεριέχουν, μεταξύ άλλων, τη ρητορική των αποκλίσεων. Τέλος, προτείνεται μία σύνθεση που περιλαμβάνει τις λειτουργίες της επικοινωνίας.

Οι λειτουργίες της επικοινωνίας απορρέουν από το σχήμα επικοινωνίας του Jakobson, διαχρονικά αναγνωρισμένο ως μοντέλο προσέγγισης της ρητορικής τέχνης.⁸ Παραθέτουμε το σχήμα επικοινωνίας του Jakobson:

Η Ελλάδα υπό επιτήρηση γίνεται η ευκαιρία για τον Μητρόπουλο να την απεικονίσει ως μαύρο πρόβατο της Ευρώπης που φέρει τα αρχικά GR, μεταφορά που καταλήγει σε ζωομορφισμό, ο δε πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής είναι μεταφορικά ο βοσκός που οδηγεί την Ελλάδα-μαύρο πρόβατο.

⁸ Μπαμπινιώτης (1984:40): Παρά τις κριτικές από Riffaterre, Guiraud, Mounin κλπ., ο Jakobson «άνοιξε πρώτος το δρόμο για μία σοβαρή, αντικειμενική και επιστημονική μελέτη της γλώσσας των λογοτεχνικών έργων... ». Το σχήμα επικοινωνίας του Jakobson αποτελεί «επαρκές πρότυπο περιγραφής της επικοινωνίας» με σημαντικό χαρακτηριστικό ότι ασχολείται με την ποιητική λειτουργία, δηλ. την τέχνη του λόγου (1984: 189).

Σε κάθε ένα παράγοντα του σχήματος επικοινωνίας αντιστοιχεί μία γλωσσική λειτουργία: η αναφοριστική στο αναφερόμενο (ή στο πλαίσιο αναφοράς), η συγκινησιακή ή εκφραστική εκφράζει τα συναισθήματα του πομπού, η βουλητική αφορά την συμμετοχή του δέκτη, η φατική το κανάλι της επικοινωνίας (φωνή, χαρτί, κ.ά.), η μεταγλωσσική τον γλωσσικό κώδικα (επεξήγηση) και η ποιητική λειτουργία το μήνυμα αυτό καθαυτό (ρητορική τέχνη).

3. Θεωρητικό υπόβαθρο για τη μεταφραστική προσέγγιση

Η μετάφραση υπερβαίνει το στενό γλωσσικό πλαίσιο και εμπεριέχει κοινωνιο-πολιτισμικές συνιστώσες. Εκφραστές αυτής της θέσης είναι, μεταξύ άλλων, οι Martinet (1963) και Hjelmlev.⁹ Άλλοι, όπως ο Trier¹⁰ ο οποίος επεσήμανε τη διαφορετική αντίληψη των χρωμάτων σε διάφορες γλώσσες, ο von Humboldt¹¹ και ο Mounin¹² συνδέουν τη μετάφραση με μία διαφορετική θέαση του κόσμου. Τέλος η μετάφραση ταυτίζεται με την έννοια της γλώσσας-κουλτούρας με τον Tatilon¹³ να μιλάει για *προσαρμογή* ένα είδος *δυναμικής ισοτιμίας* στη γλώσσα - κουλτούρα του κειμένου-στόχου.

Από τις πληρέστερους ορισμούς του μεταφράζειν όπου εμφανίζονται οι έννοιες-κλειδιά της συνδήλωσης και της συνακόλουθης προσαρμογής στη γλώσσα-κουλτούρα του αποδέκτη είναι αυτές των Eco και Ladmiral. Παραθέτουμε τον ορισμό του Eco¹⁴: «Επομένως το να μεταφράζεις σημαίνει ότι κατανοείς το εσωτερικό σύστημα μιας γλώσσας και τη δομή ενός συγκεκριμένου κειμένου σ αυτή τη γλώσσα και ότι κατασκευάζεις ένα αντίγραφο αυτού του συστήματος του κειμένου, που, *βάσει μιας δεδομένης περιγραφής*, μπορεί να προκαλέσει ανάλογες εντυπώσεις στον αναγνώστη, τόσο στο σημασιολογικό και συντακτικό επίπεδο όσο και στο υφολογικό, μετρικό, φωνοσυμβολικό, καθώς και στις συναισθηματικές εντυπώσεις προς τις οποίες έτεινε το κείμενο-πηγή».

Στον Ladmiral¹⁵ οφείλουμε ένα δίδυμο ορισμό που περιλαμβάνει όλες τις έννοιες που προαναφέρθηκαν καθώς και αυτήν της προσαρμογής (με έμμεσο τρόπο) : «Η μετάφραση ... είναι μια μετα-επικοινωνία που λαμβάνει ως αντικείμενο τη γλώσσα-πηγή (αλλά επίσης σε μια δεύτερη φάση και τη γλώσσα-στόχο), αποδίδοντάς την σ ένα ευρύτερο πλαίσιο, όπου δεν αποτελεί παρά ένα στοιχείο ανάμεσα σε πολλά άλλα και

⁹ Hjelmlev : une même chose physique peut recevoir des descriptions sémantiques bien différentes selon la civilisation envisagée, in Mounin, *ibid*.

¹⁰ Trier : « ...chaque langue structure la réalité à sa propre façon et par là-même établit les éléments de la réalité... » qui « ... ne reviennent jamais sous la même forme dans une autre langue et ne sont pas, non plus, une copie directe de la réalité » ...mais sont « la réalisation linguistique et conceptuelle d'une vue de la réalité... », in Mounin, *ibid*.

¹¹ von Humboldt : « Tout système linguistique renferme une analyse du monde extérieur qui lui est propre et qui diffère d'autres langues ou d'autres étapes de la même langue », in Mounin, *ibid*.

¹² Mounin (1963) : « chaque langue est un vaste système de structures différent de celui des autres langues, dans lequel sont ordonnées culturellement les formes et les catégories par lesquelles l'individu non seulement de celui des autres langues, dans lequel sont ordonnées culturellement les formes et les catégories par lesquelles l'individu non seulement communique, mais aussi analyse la nature, aperçoit ou néglige tel ou tel type de phénomènes ou de relations, dans lesquels il coule sa façon de raisonner, et par lesquels il construit l'édifice de sa connaissance du monde ».

¹³ Tatilon (1990: 245): il s'impose « ...de traduire non la lettre mais l'esprit, non les mots mais les fonctions ». Il s'agira donc de rechercher une équivalence fonctionnelle (voir l'équivalence dynamique de Nida) ou plutôt une adaptation. « Nous savons tous que l'information d'un texte n'est pas toujours transférable dans sa totalité d'une langue- culture à une autre langue-culture ».

¹⁴ Eco (2003: 22).

¹⁵ Ladmiral (2007: 153).

όπου παρεμβαίνουν επίσης η άλλη γλώσσα, οι ιδιαίτερες συνθήκες διπλής εκφοράς που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας μετάφρασης, οι πολιτισμικές προϋποθέσεις (του πολιτισμού-πηγής και του πολιτισμού-στόχου) κ.λπ. Η γλώσσα σ αυτό το πλαίσιο είναι το ουσιαστικό στοιχείο αλλά δεν είναι το παν».

Και ακόμη: «...τα μεταφραστικά προβλήματα παραπέμπουν στην υποχρέωση του μεταφραστή να λαμβάνει υπόψη πολλές αντιφατικές επιταγές συγχρόνως: να αποδίδει το ακριβές νόημα και τις υφολογικές παραδηλώσεις, και την ιδιωματική αξία, και το μεταφορικό περιεχόμενο, και τις πολιτισμικές αναφορές, και τον αριθμό των συλλαβών, και τη μουσικότητα, κ.λπ.-και όλα αυτά μέσα σε ένα και μοναδικό γλωσσικό στοιχείο!¹⁶».

Τέλος ο Berman¹⁷ συνδέει τη μεταφραστική διαδικασία με την αναγκαία οικειοποίηση του Ξένου, θυμίζοντας το τρομερό ανοίκειο του Freud (das unheimliche)¹⁸ το οποίο, στην πραγματικότητα ήταν ανέκαθεν οικείο και έγινε ξένο μέσα από μία διαδικασία απόθησης, γι' αυτό και τρομάζει. Όπως και στην ψυχανάλυση, έτσι και κατά τη μεταφραστική διαδικασία, το νόημα εμφανίζεται τη στιγμή της οικειοποίησης του Άλλου, του Ξένου. Αν αυτή η οικειοποίηση δεν επιτευχθεί, αν δηλ ο μεταφραστής επιβάλλει το ξένο έργο και τη γλώσσα του στη δική του κουλτούρα θα γίνει ένας προδότης στα μάτια των δικών του και το έργο θα είναι ακατανόητο. Είναι λοιπόν απαραίτητο να βρεθεί η δημιουργική αντιστοιχία («transposition créatrice») την οποία ο Berman θεωρεί την ουσία της μετάφρασης.

Απαραίτητο εργαλείο για τη μεταφραστική διαδικασία αποτελεί το μοντέλο επικοινωνίας του Pergnier όπου διαχωρίζονται το μήνυμα/αποδέκτης της γλώσσας-πηγής από το μήνυμα/αποδέκτης της γλώσσας-στόχος (σύμφωνα με το μοντέλο αυτό ο μεταφραστής είναι ταυτόχρονα και δέκτης του μηνύματος-πηγή και πομπός του μηνύματος-στόχος. Αυτό το σχήμα που αποτελεί μία φυσική διεύρυνση του σχήματος επικοινωνίας του Jakobson, προσφέρει το πλεονέκτημα ότι καθιστά διακριτή την ύπαρξη δύο δεκτών (πρώτα του μεταφραστή και στη συνέχεια του δέκτη του μηνύματος-στόχου), επίγνωση απαραίτητη στη μεταφραστική προσέγγιση των δύο γελιογραφιών οι οποίες βασίζονται σε οπτικές μεταφορές με έντονες πολιτισμικές συνδηλώσεις.

4. Σημειολογική-Μεταφραστική προσέγγιση δύο γελιογραφιών του Κώστα Μητρόπουλου

4.1.α. Ανάλυση¹⁹

Διφορούμενο οπτικό μήνυμα (βλ. γελιογραφία 2), το οποίο, χάρη στον επεξηγηματικό ρόλο του γλωσσικού μηνύματος μας επιτρέπει να ορίσουμε την ταυτότητα του χαρακτήρα (συνταξιούχος) και να συνδέσουμε τη γύμνια (παράδοξο) με την στολή του συνταξιούχου. Η γελιογραφία αναφέρεται στην πολιτική λιτότητας στην Ελλάδα με τις μειώσεις μισθών και συντάξεων ακόμα και στους χαμηλοσυνταξιούχους.

¹⁶ Ladmiral (1998: 168).

¹⁷ Berman (1984: 16), le nécessaire recours à l'adaptation est lié à la notion d'étrangeté : « La visée même de la traduction - ouvrir au niveau de l'écrit un certain rapport à l'Autre, féconder le propre par la médiation de l'Étranger - heurte de front la structure ethnocentrique de toute culture, ou cette espèce de narcissisme qui fait que toute société voudrait être un Tout pur et non mélangé ».

¹⁸ Freud (1985: 222) appelle l'inquiétante étrangeté (das unheimliche) : « ... puisque ce unheimlich n'est en réalité rien de nouveau ou d'étranger, mais quelque chose qui est pour la vie psychique familier de tout temps et qui ne lui est devenu étranger que par le processus du refoulement ».

¹⁹ Η αντικειμενική περιγραφή παραλείπεται εδώ, είναι κυρίως χρήσιμη για Γάλλους αναγνώστες.

Γελοιογραφία 2 (ΤΟ ΒΗΜΑ, 14/5/10)

Η δημόσια υπάλληλος κάθεται, ο ηλικιωμένος είναι όρθιος : κινησιολογικός κώδικας που δείχνει τη σχέση εξουσίας ανάμεσα τους. Το τραπέζι που τους χωρίζει είναι το όριο ανάμεσα στους δύο κόσμους. Αμηχανία της υπαλλήλου, ψυχραιμία του συνταξιούχου που η τοποθέτησή του στο κάτω-δεξί μέρος του καρέ, κατεξοχήν θέση που αποσπά το βλέμμα, ενισχύεται από την όρθια στάση και τη λευκότητα της γύμνιας (κώδικας της απόστασης).

4.2.α. Σύνθεση

Η μεταγλωσσική λειτουργία που προορίζεται για να επεξηγήσει το διαφορούμενο της γύμνιας οδηγεί στο παράδοξο: η γύμνια του συνταξιούχου δηλαδή η ένδεια του θεσμοποιείται και γίνεται στολή, δηλ. μόνιμη ιδιότητα. Με τον τρόπο αυτό γίνεται ο προάγγελος της ποιητικής λειτουργίας μέσω των ρητορικών σχημάτων της μεταφοράς και της αντονομασίας²⁰ (ο συνταξιούχος παραπέμπει σε όλους τους συνταξιούχους), των αντιθέσεων, της ειρωνείας. Όλες οι λειτουργίες της επικοινωνίας συμπεριλαμβανομένης της φατικής (σαφής αναγνωσιμότητα της εικόνας σε μαύρο – άσπρο) και της εκφραστικής (αίσθημα αγανάκτησης του γελοιογράφου) υπηρετούν τη βουλευτική της οποίας ο πραγματολογικός στόχος είναι το χιούμορ.

4.3.α. Μεταφραστική απόπειρα

Στα γαλλικά δεν υπάρχει παρόμοια μεταφορική έκφραση που να συνδέει τη γύμνια με την εκμετάλλευση, υπάρχει όμως, αναλογικά, το ρήμα *plumer* το οποίο σημαίνει *ξεπουπουλιάζω* και μεταφορικά *εκμεταλλεύομαι*. Αν υιοθετήσουμε τη γαλλική μεταφορική έκφραση στην πρωτοβάθμια οπτική της απεικόνιση έχουμε αναντιστοιχία. Εδώ η πρώτη αντίδραση του Γάλλου αναγνώστη στη θέα του γυμνού ηλικιωμένου παραπέμπει σε ιατρική επίσκεψη αλλά με τη βοήθεια της λεζάντας (μεταγλωσσική λειτουργία στην υπηρεσία της αναφοριστικής), επιτυγχάνεται η διαλεύκανση του διαφορούμενου της εικόνας.

Η επί λέξει μετάφραση της λεζάντας στα γαλλικά είναι απολύτως εφικτή: La dame: «Sont exemptés des mesures d'austérité ceux qui portent l'uniforme. Ça c'est quoi comme uniforme?».

Le vieux monsieur: «Celui du retraité!».

Η γύμνια αποτελεί την κυριολεκτική οπτική απεικόνιση της ελληνικής μεταφορικής έκφρασης «γδύνω» για να δηλώσουμε την εκμετάλλευση

Άρα η γελοιογραφία, χάρη στην μεταγλωσσική λειτουργία καθίσταται μεταφραστικά προσπελάσιμη με τη συνέργεια βέβαια και της διεθνούς επικαιρότητας η οποία έχει καταστήσει ευρέως γνωστή την οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα.

4.4.α. Συμπέρασμα

²⁰ Eco (1988: 436, σημ.1) «Η αντονομασία είναι ταυτόχρονα υποπερίπτωση συνεκδοχής (*species pro individuo*) και περίφρασης».

Ο πραγματολογικός στόχος του μηνύματος (χιούμορ) διασώζεται εδώ χάρη στην σαφέστατη επεξηγηματικότητα της μεταγλωσσική λειτουργίας που καλύπτει την ανυπαρξία ταύτισης των γλωσσικών-πολιτισμικών δεδομένων ανάμεσα στις δύο γλώσσες-κουλτούρες.

4.1.β. Ανάλυση

Η φιγούρα δεν αρκείται να γυρίσει την πλάτη σε ένα ένοχο παρελθόν αλλά κάνει κάτι παραπάνω: ρίχνει το ανάθεμα στο διεφθαρμένο κράτος μέσα από τη μούντζα (βλ. γελοιογραφία 3). Οπτικοποιημένη μεταφορά, απόκλιση από την ελληνική έκφραση («Στο χέρι μας είναι»), με εργαλείο μία αρχετυπική χειρονομία²¹, ιστορικό κατάλοιπο επιθετικής συνήθειας. Κοινωνιο-πολιτισμική συνδήλωση της λαϊκής αμεσότητας μέσα από την απόλυτη εκφραστικότητα της κίνησης (που μαζί με τις εκφράσεις του προσώπου αποτελεί το πρώτο μέσον που χρησιμοποιήσαν οι άνθρωποι για να εκφράσουν τις σκέψεις τους²²).

Γελοιογραφία 3 (ΤΟ ΒΗΜΑ, 3/5/10)

4.2.β. Σύνθεση.

Όπλο της εκφραστικής λειτουργίας, με τη συνέργεια των υπολοίπων λειτουργιών της επικοινωνίας, η ποιητική λειτουργία, μέσα από την οπτική μεταφορά πραγματολογικά μη-αποδεκτή (φαινόμενο ξενικότητας), διότι παρουσιάζει το νόημα της στην κυριολεξία, δηλαδή χωρίς δυνατότητα υπαινιγμού, καταλήγει στο γέλιο (βουλευτική λειτουργία).

4.3.β. Μεταφραστική απόπειρα.

Σε δηλωτικό επίπεδο έχουμε την έκφραση της περιφρόνησης απέναντι στο διεφθαρμένο κράτος του οποίου η φιγούρα (δηλ. ο μέσος Έλληνας, ο Μήτσος) αρνείται να είναι θύμα πλέον. Αν αποπειραθούμε να αποδώσουμε την περιφρόνηση μεταφορικά, συνδέοντας την με την εικόνα όπου έχουμε κάποιον με την πλάτη στραμμένη στο χθες καταλήγουμε στο *Tourner le dos à quelqu'un*. Όμως λείπει η αιτία δηλ. η αγανάκτηση άρα μία λύση είναι να χρησιμοποιήσουμε την γαλλική μεταφορική έκφραση *en avoir plein le dos* (διατύπωση με χυδαία συνδήλωση) δημιουργώντας κι ένα λογοπαίγνιο ως *αντιστάθμισμα (compensation)* στην απώλεια ύφους σύμφωνα με τους Vinay Darbelnet

²¹ Στο Βυζάντιο συνήθιζαν να αλείφουν με ανοιχτή παλάμη, λερωμένη με καπνιά, τα πρόσωπα ανθρώπων που διαπομπεύονταν ενώ επί Τουρκοκρατίας άφηναν το αποτύπωμα μιας ανοιχτής παλάμης με πίσσα στους τοίχους των οίκων ανοχής (Γεωργίου 2002: 1126).

²² Todorof (1977: 267).

(1958). Θα μπορούσαμε επίσης να τονίσουμε το στοιχείο της εκμετάλλευσης ανατρέχοντας σε μία έκφραση που εμπεριέχει τον όρο *dos* («*avoir bon dos*»), κάτι που θα επέτρεπε την παράταση του λογοπαίγνιου οπότε θα είχαμε : «*On en a plein le dos d'avoir bon dos alors on vous tourne le dos!* (Σιχαθήκαμε την εκμετάλλευση και σας γυρνάμε την πλάτη)». Όμως, σε επίπεδο ύφους υπάρχει μία υπερβολή, κρατάμε λοιπόν την έννοια της αγανάκτησης και της περιφρόνησης, αντικαθιστώντας την χυδαιότητα της χειρονομίας από αυτήν της έκφρασης δηλ. «*On en a plein le dos on vous tourne le dos!*».

Αποτέλεσμα: αποκαταστήσαμε μεν την αναγνωσιμότητα της εικόνας κάνοντας μία προσαρμογή μέσω δύο μεταφορών σε γλωσσικό επίπεδο και με γνώμονα τη λειτουργικότητα της εικόνας φροντίζοντας να αντισταθμίσουμε την απώλεια σε επίπεδο ύφους. Όμως οι μεταφορές που χρησιμοποιήσαμε είναι παγιωμένες, με τη μεταφορικότητά τους να περνάει απαρατήρητη και το στοιχείο της έκπληξης να εξαφανίζεται καθώς επίσης και το εθνικό στοιχείο της παράδοξης χειρονομίας. Η πρότασή μας είναι συμβατική, δεν υπάρχει η ανοικείωση, το *φως*²³ της ποιητικής μεταφοράς που θα οδηγούσε ακαριαία στο παράδοξο²⁴. Περισώσαμε το νόημα αλλά χάσαμε τις συνδηλώσεις της ελληνικότητας²⁵. Όσο για το χιούμορ η προτεινόμενη απόδοση έχει ένα εξυπνακίστικο και εξεζητημένο χαρακτήρα χωρίς άρωμα Μητρόπουλου, χωρίς άρωμα Ελλάδας.

4.4.β. Συμπέρασμα.

Η ανυπαρξία πολιτισμικής ταύτισης λόγω του φαινόμενου ξενικότητας που δημιουργεί η υβριστική χειρονομία (μούντζα) καταλήγει σε αδυναμία μετάφρασης. Το διφορούμενο της χειρονομίας δεν δια φωτίζεται από τον λόγο και η μέθοδος της προσαρμογής²⁶ (αναζήτηση ισότιμων καταστάσεων) δεν παράγει ισότιμο αποτέλεσμα ως προς το νόημα και κυρίως το ύφος. Ο πολιτισμικός χαρακτήρας του μηνύματος αλλοιώνεται.

Τελικά συμπεραίνουμε ότι όταν οι οπτικές κωμικές μεταφορές είναι συμβατές με τη γλώσσα- κουλτούρα του δέκτη, η μετάφραση είναι εφικτή. Αυτό όμως δεν ισχύει σε περίπτωση ανυπαρξίας κοινωνιο-πολιτισμικής ταύτισης.

Στην περίπτωση αυτή ο κρυπτολογικός χαρακτήρας του χιούμορ δεν θα φτάσει ποτέ στο στάδιο της διαλεύκανσης (*Defays, élucidation*²⁷). Η δε εφαρμογή της προσαρμογής εδώ είναι εξ ορισμού αδύνατη : η εικόνα της γελοιογραφίας αποτελεί την ουσία της και όχι πρόσχημα (όπως στη διαφήμιση).

Άρα ο πραγματολογικός στόχος της οπτικής κωμικής μεταφοράς δεν μπορεί να γίνει σεβαστός σε περίπτωση μετάφρασης λόγω πολιτισμικής ιδιαιτερότητας. Ο φιλόσοφος Bergson²⁸ θα το αποκαλούσε μη-μεταφρασιμότητα των κωμικών στοιχείων που

²³ Breton (1975).

²⁴ Για τον Eco (1992: 153), για να ερμηνεύσουμε μεταφορικά ένα μήνυμα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι είναι παράλογο : « *S'il était entendu au sens littéral, on aurait un cas d'anomalie sémantique (la rose s'évanouit), une autocontradiction (la bête humaine) ou une violation de la norme pragmatique de la qualité et donc une assertion fausse (cet homme est une bête)* ».

²⁵ Wittgenstein (1967: 121), «*Να μεταφράζεις από μία γλώσσα σε μίαν άλλη είναι έργο σαν τα μαθηματικά ...Γιατί το πρόβλημα μπορεί να τεθεί έτσι: «Πώς αυτό το καλαμπούρι μπορεί να μεταφραστεί (δηλαδή ν' αντικατασταθεί) μ' ένα καλαμπούρι σε μίαν άλλη γλώσσα;» και το πρόβλημα αυτό μπορεί να λυθεί αλλά δεν υπάρχει καμία συστηματική μέθοδος για τη λύση του» (μτφρ. Π. Ζάννα στο περιοδικό *Μετάφραση* 97).*

²⁶ Vinay και Darbelnet (1958: 53).

²⁷ Defays (1996: 37-38).

²⁸ Bergson (1970: 390): *les effets comiques sont intraduisibles d'une langue à l'autre car ils sont «relatifs...aux mœurs et aux idées d'une société particulière».*

σχετίζονται με τα ήθη μιας κοινωνίας και ο μεταφρασεολόγος Ladmiral²⁹ για «μοιραία εντροπία», απώλεια νοήματος και/ή ύφους που αποτελεί μάθημα σεμνότητας για τον μεταφραστή.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αριστοτέλης, *Ρητορική*, τόμος Β. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- Barthes R. (1964). «Rhétorique de l'image». Στο *Communications* 4: 49-50.
- Bergson H. (1970). *Le rire* in Œuvres. Paris: PUF.
- Berman A. (1984). *L'épreuve de l'étranger*. Paris: Gallimard.
- Breton A. (1975). *Manifestes du surréalisme*. Paris: Gallimard.
- Caillaud-Roboam L. (2011). *Les figures de style illustrées par des dessins de Plantu*. Paris: Hatier.
- Cocula B. και C. Peyrouet (1986). *Sémantique de l'image*. Paris: Delagrave.
- Defays J.-M. (1996). *Le comique*. Paris: Seuil.
- Durand J. (1970). « Rhétorique et image publicitaire ». Στο *Communications* 15: 70-95.
- Eco U. (1972). *La structure absente*. Paris: Mercure de France.
- Eco U. (1992). *Limites de l'interprétation*. Paris: Grasset.
- Eco U. (1988). *Sémiotique et Philosophie du langage*. Paris: P.U.F.
- Eco U. (1988). *Θεωρία Σημειωτικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.
- Eco U. (2003). *Εμπειρίες μετάφρασης*, μτφρ. Ε. Καλλιφατίδη, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Freud S. (1985). *L'inquiétante étrangeté et autres essais*. Paris: Gallimard.
- Jakobson R. (1963). *Essais de linguistique générale*. Paris: Minuit.
- Jakobson R. (1998). *Δοκίμια για τη γλώσσα της λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Μπερλής. Αθήνα: Εστία.
- Joly M. (2005). *Introduction à l'analyse de l'image*. Paris: Armand Colin.
- Ladmiral J.R. (1997). «Traduire la culture». Στο *Palimpsestes* 11: 13-28.
- Ladmiral J.R. (2007). *Θεωρήματα για τη μετάφραση*, μτφρ. Κ. Κολλέτ και Μ.Χ. Αναστασιάδη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Lyotard J.F. (1971). *Discours, Figure*. Paris: Klincksieck.
- Mounin G. (1963). *Problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Pergnier M. (1993). *Les fondements socio-linguistiques de la traduction*. Presses Universitaires de Lille.
- Ricoeur P. (1975) *La métaphore vive*. Paris: Seuil.
- Tatilon C. (1990) «Le texte publicitaire : Traduction ou adaptation? ». Στο *META* XXXV: 1.
- Todorof T. (1977). *Théories du symbole*. Paris: Seuil.
- Vinay J.- P. και J. Darbelnet. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Paris: Didier.
- Wittgenstein, L. (1967). *Zettel*. Oxford: Basil Blackwell
- Κολλέτ Κ. (1998). «Μεταφρασεολογικά». Στο *ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ* 4: 168.
- Μπαμπινιώτης Γ. (1984). *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία*. Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γ. (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Σαπρανίδης Δ. (2006). *Ιστορία της Ελληνικής Γελοιογραφίας*. Αθήνα: Ποταμός.

²⁹ Ladmiral (1997: 27) « ...il faudra bien assumer la finitude de toute traduction qui ne peut se faire qu'au prix d'une irréductible marge d'entropie. N'y a-t-il pas là une leçon philosophique, voire psychologique de sagesse? ».